

NAMIK DOKLE
VALLËZIM ME HËNËN
LEGJENDAT E GORËS

BOTIMET TOENA

NAMIK DOKLE

VALLËZIM ME HËNËN

LEGJENDAT E GORËS

Ilustruar nga Dritan Nasi

BOTIMET TOENA

Tiranë

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Edona Marku Huqi

Redaktor letrar: Eris Rusi

Korrektore letrare: Majlinda Bami

Përkujdesja grafike: Elsa Hajderaj

Kopertina: Erdita Oshafi

ISBN 9789928817204

© Autori *dhe* Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollesha" nr. 71, Tiranë 1023.

Kutia Postare 1420.

Email: botimet.toena@gmail.com

toena.porosionline@gmail.com

<https://toena.al>

Gora dhe legendat e saj...

Me gjasë, legjenda më e lashtë e Gorës është ajo e ditës kur Zoti thirri nga një njeri për çdo krahinë, për t’u dhënë secilit diçka nga të mirat e kësaj bote. I fundit, nga gjithë të thirrurit, arriti Njeriu nga Gora. Ndërkohë, gjithë të tjerët kishin mbaruar punë; kishin marrë atë që u dhuroi Zoti dhe po ktheheshin për në krahinat e tyre, të afërta apo të largëta. Kur pa goranin, Zoti u habit.

“Nga vjen?”, e pyeti.

“Vij nga fundi i botës, - i tha ai, - nga Gora.”

“Erdhe vonë, - i tha Zoti, - unë i ndava gjithë të mirat që kisha.”

“O Zot, unë bëra nëntë ditë dhe nëntë net rrugë deri tek oborri yt, mos më kthe duarbosh.”

Zoti hodhi sytë nëpër oborr, mori një gur dhe ia dha: “Këtë kam dhe po ta jap me gjithë zemër, ndoshta pak gjëra do të keni në jetë, por gurët e maleve tuaja do t’i doni shumë”.

Këtë dhe disa legjenda të tjera të Gorës, po ua tregoja një mbrëmje, në Madrid, botueses Cristina Herrero dhe përkthyeses María Rocés Gonzales, kur sapo ishim kthyer nga Instituti “Cervantes”, pas prezantimit të romanit “Vajzat e mjegullës”. Në një moment, Cristina më tha:

- Pse nuk shkruan një libër me legjendat e Gorës; do ta botoja me shumë dëshirë.

- Edhe unë do ta përktheja me kënaqësi, - tha María.

Dhe aty, në “Sagasta”, një rrugë e njohur madrilene, lindi ideja për të shkruar dhe botuar këtë libër...

Po ku është kjo Gora, banorët e së cilës e mendojnë se është në fund të botës? Është në mes të Europës. Viktimë e historisë, kjo krahinë me 29 fshatra, me një etnokulturë shpirtërore dhe materiale të veçantë, është e ndarë në tri shtete ballkanike: 9 fshatra në Shqipëri, 18 në Kosovë dhe dy në Maqedoninë e Veriut. Kjo ndarje u bë pas Luftës së Parë Botërore; një komision ndërkombëtar i Fuqive të Mëdha Europiane, nëntë fshatra ia la Shqipërisë, ndërsa njëzet të tjera ia kaloi mbretërisë së atëhershme jugosllave. Kjo ndarje u bë edhe më e egër gjatë periudhës komuniste, kur Shqipëria e Enver Hoxhës dhe Jugosllavia e Titos, i mbyllën hermetikisht kufijtë ndërmjet tyre dhe një pjesë e Gorës kishte mbetur nën Serbinë. “Tito andej, Enveri këndej, mjegulla në mes!”, thoshin goranët atëherë. Një ndarje makabre e njerëzve, e familjeve, e vuajtjeve dhe gëzimeve farefisnore. Nëna ime jetoi

disa dekada me shpresën që të shihte dy motrat e saj, të martuara matanë vijës ndarëse të caktuar nga Komisioni Ndërkombëtar, por vdiq pa i parë.

Në hartën gjeografike, Gora ndodhet në verilindje të Shqipërisë, në ekstremin jugor të Kosovës dhe në perëndim të Maqedonisë së Veriut. Gjendet thuajse e baraslarguar nga tri qytetet e tri shteteve: Kukës, Prizren dhe Tetovë. Është e rrethuar nga male të larta dhe bjeshkë alpine të mrekullueshme (Gjallica, Tërfoja, Kallabaku, Koritniku, vargmalet e Sharrit etj.). Fqinjëron me krahinat e Lumës (Shqipëri), Opojës (Kosovë), Pollogut (Maqedonia e Veriut) etj.

Gora, në kufijtë e saj etnografikë tradicionalë, paraqet një unitet gjeografik, ekonomik dhe historiko-kulturor. Të paktën që në vitin 1348 gjendet me këtë emër në dokumentet e historisë së Ballkanit. Por origjina e goranëve me siguri është më e lashtë, por e padokumentuar historikisht. Megjithatë, gjurmët e kësaj lashtësie nuk janë të pakta. Dihet prej gjithkujt se, përveç emërtimit të përgjithshëm e të njohur zyrtarisht si “goranë”, për banorët e kësaj krahine përdoret edhe emërtesa “torbeshë”. Studiuesi dhe shkrimtari shqiptar Dhimitër Shuteriqi, duke iu referuar historianit bizantin të shekullit XIV, Halkokondil, bën të ditur se ky ishte njëri prej emrave me të cilin thirreshin pjesëtarët e lëvizjes heretike bogomile të shekullit X, të përndjekur egërsisht nga Kisha Zyrtare e Ballkanit, nga lindja drejt perëndimit. Bogomilët përfaqësojnë një ndër sektet mesjetare,

lëvizjen masive heretike (e quajtur edhe herezi e re) që u përhap me shpejtësi në Ballkan, Bizant, Europë, Azi të Vogël etj., dhe që për afro pesë shekuj pati ndikime të fuqishme në jetën filozofike, religjioze, social-politike dhe kulturore të këtyre hapësirave. Heretikët bogomilë mbronin idenë dualiste të ekzistencës së dy Zotave; një i mirë dhe një i keq, mbetjet e së cilës i hasim edhe sot, aty-këtu, në krahinën e Gorës. Pas ardhësve të parë bogomilë, në ato vise të shkretuara, kanë ardhur edhe shumë banorë të tjerë edhe nga zona të ndryshme (të quajtur “doshlanë” - të ardhur së voni), të cilët u mirëpritën dhe u përthithën nga goranët, me paqe dhe dashamirësi.

Gjuha që flasin goranët është një sllavishte arkaike, e pakultivuar në shkolla dhe në libra, “e përmytur” nga struktura gramatikore dhe fjalë të maqedonishtes, serbishtes, bullgarishtes, shqipes dhe turqishtes. Madje, edhe politikisht, popullsinë gorane e pretendojnë katër shtetet, ndërsa Turqia e konsideron si “amanetin” e vet. Por goranët e quajnë veten “nashinci” (“tanët”) dhe gjuhën e tyre e quajnë “nashinski” (“gjuha jonë”).

Po si ka mundur të mbijetojë kjo gjuhë dhe kulturë e veçantë, kur në asnjë libër nuk shkruhej, në asnjë shkollë nuk mësohej, në asnjë radio apo televizion nuk transmetohej?! Ajo ka jetuar dhe jeton përmes këngëve, baladave dhe legjendave të saj, përmes traditave dhe zakoneve të mira mijërvjeçare. Sot e kësaj dite, në shumë fshatra të Gorës, vajzat mblidhen

çdo mbrëmje para portave të tyre dhe këndojnë këngët lirike, në të cilat kuvendojnë me djemtë, me zogjtë, me yjet dhe hënën, i shprehin qiellit dhe tokës dëshirat dhe vuajtjet, ëndrrat dhe zhgënjimet e jetës. Dasmat e Gorës janë festivale të mirëfillta të këngës, valles dhe të kulturës materiale të saj. Edhe pse të myslimanizuar, sot e kësaj dite, festa më e madhe e tyre është Shën Gjergji, që festohet jo pak, por pesë ditë më radhë.

Copëza të kësaj kulture (“jetime, por e pavdekshme”) janë edhe legjendat e Gorës, që i paraqiten për herë të parë lexuesit. Ato shprehin dhe shpjegojnë, me sinqeritet të jashtëzakonshëm, konstitucionin shpirtëror, kulturor dhe filozofik të kësaj krahine, të njerëzve të saj, punëtorë e të paqtë, që kurrë nuk i hyjnë në hak tjetrit, ndërkohë stoikë në mbrojtje të asaj çka u përket prej shekujsh. Edhe pse varfëria i ka detyruar të bredhin botën si emigrantë, vendlindjen e tyre nuk e harrojnë kurrë, e duan me shpirt, ashtu siç e thotë legjenda e parë e tyre. “Këtë vend, - thonë ata, - e kemi dhuratë nga Zoti, prandaj kurrë nuk na ndahet zemra prej tij.” Folklori i Gorës karakterizohet nga lirika, më shumë se nga epika. Ata këndojnë dhe tregojnë legjenda më shumë për dashurinë sesa për luftën, më shumë për viktimat e historisë sesa për heronjtë e saj, më shumë për vajzat, që me këngët e tyre mbajnë gjallë një kulturë të rrezikuar, sesa për kalorës me shpata dhe pushkë.

Disa nga legjendat e këtij libri vijnë ashtu siç tregohen, sot e kësaj dite, nga më të moshuarit

dhe pasionantët e folklorit goran, të tjera janë të mbështetura mbi subjekte baladash të njohura të Gorës dhe një pjesë e vogël janë ringjallur nga kujtime të pjesshme apo nga copëzat e mbrame të legjendave në humbje, drejt harresës. Jam thellësisht mirënjohës për Cristina Herrero-n dhe María Rocés Gonzales-in që më nxitën dhe ndihmuan për të nxjerrë në dritë këto perla të shpirtit të Gorës.

NAMIK DOKLE

Vij nga fundi i botës

A skush nuk e dinte se kur dhe nga kush ishte ngritur shtëpia e parë e fshatit Borje, as edhe ato të krahinës së Gorës, ku bënte pjesë katundi. Dihej vetëm se dikur, të parët e fshatit, ishin ngulur diku më poshtë, në breg të lumit, në një vend të quajtur Gushajë, ku thuajse të gjithë banorëve u ra një sëmundje e bezdisur, që u rriste gushën dhe ua bënte si trastë tërshëre, sidomos grave. Ato ishin të parat që vendosën të shkulen nga ai vend, njëra prej tyre madje bëri tetë orë rrugë më këmbë për në Tetovë dhe, po aq për në Prizren, për të shkruar bazibën e hajmali te hoxhallarët më të dëgjuar të atyre anëve. Ca i shkruan hajmali dhe i morën paratë, njëri prej tyre nuk ia mori floririn e taksur, por u përpoq ta fuste në shtrat, ndërkohë njëri nga hoxhallarët, që ishte edhe si gjysmëdكتور dhe gjysmëfilozof, i tha me mirëdashje se nuk do t'i bënin fajde as lutjet dhe as hajmalitë, po nuk ndërruan ujin që pinin. “Duhet të gjeni abuzemzemin tuaj, ujin e bekuar të Qabesë”, - i tha.

Atëherë ajo mori dy gra të tjera dhe, një mëngjes herët, u ngjitën të përpjetës drejt Majës së Zezë dhe kërkuan ujë. Kërkuan anëpërtej nëpër breshta dhe ahishta, nëpër livadhe, dëllinja e gajushë, kudo ku u zuri këmba dhe gjetën plot burime. Tri gratë e Gushajës mbushën ca shtamba me ujë, në ato burime që iu dukën më ujëlehta. Kështu bënë edhe shumë ditë të tjera, derisa e ndjenë veten më të qeta nga nervozizmi që u shkaktonte gusha e varur dhe, madje, u dukej se edhe po u zvogëlohej.

Që nga ajo ditë nisën të shpërngulen nga Gushaja në këtë vendbanim të ri, të cilit ia vunë emrin Borje, ngaqë kishte një pyll bredhi me burime të shumta uji, më i miri prej të cilëve ishte ai që ia vunë emrin Topillo e që, vite e vite më vonë, u bë qendra e fshatit.

Kur tri gratë u ngjitën të kërkonin ujin, për herë të parë në jetën e tyre panë malet dhe bjeshkët që rrethonin fshatin dhe krahinën e që, nga ajo gropë buzë lumit, ku qenë shtëpitë e tyre, nuk dukeshin.

“Paska edhe botë tjetër”, - tha njëra prej tyre.

“Të ngulemi këtu, të paktën të shohim me sy këtë botë”, - tha tjetra.

“Dhe paska shumë gurë”, - tha e treta.

Po, kishte shumë gurë dhe shkrepë. Tri gratë kujtuan legjendën që tregohej për Gorën dhe goranin që nga kohët kur gjyshstërgjyshërit e tyre ende nuk kishin lindur. Thoshin se kur erdhi lajmi që Zoti do të mblidhte gjithë krahinat për të ndarë të mirat që kishte, u nis edhe gorani e udhëtoi nëntë ditë e nëntë

net pa ndaluar, derisa mbërriti te Shtëpia e Zotit. Por e gjeti sofrën të ngritur; gjithë të tjerët kishin marrë gjithçka u dhuroi Zoti dhe ishin larguar. Zoti u çudit, kur pa goranin.

“Nga vjen?” - e pyeti.

“Vij nga fundi i botës, - i tha ai, - nga një vend që quhet Gorë.”

“Erdhe vonë, unë i ndava gjithë të mirat që kisha.”

“O Zot, unë bëra nëntë ditë e nëntë net rrugë deri tek oborri yt, mos më kthe duarbosh.”

Zoti hodhi sytë nëpër oborr, mori një gur dhe ia dha.

“Këtë kam dhe po ta jap me gjithë zemër, ndoshta pak gjëra do të keni në jetë, por gurët e maleve tuaja do t’i doni shumë.”

“Eh, - psherëtiu njëra nga tri gratë, - sikur të na kishte lënë të donim ndonjë gjë tjetër... - Dhe pastaj shtoi: - *Borje oboreno, sërce izgoreno.*” (“Borja e rrënuar, zemra e përvëluar.”)

“Edhe për rrëmiqet do të na digjet zemra nga malli.”

Dhe ashtu ndodh sot e kësaj dite. Goranët shkojnë kudo nëpër botë, por Gorën e tyre e “bartin” me vete dhe nuk e harrojnë kurrë, e kanë dhuratë nga Zoti.

~ ~ ~

Atje ku dielli lind dy herë

Ndërsa gratë kërkonin ujin e mirë, burrat e Gushajës patën shkuar deri në skajbotë për të pyetur për sëmundjen e fshatit të tyre. Pyetën më të mençurit e shtatë krahinave, por gjithsecili u jepte mendjen e vet që nuk ngjante aspak me ato që thoshin të tjerët. I ndërprejnë kërkimet për të gjetur derman, vetëm kur një hoxhë, që kishte ardhur nga Alepi i Sirisë në xhaminë e vogël të Mlikes, u tha që nga ajo sëmundje mund të shëroheshin të gjithë, kur të gjenin e të ngrinin shtëpitë në një vend ku dielli lind dy herë në ditë dhe hëna fshihet dy herë çdo natë.

“Qenkemi të dënuar nga Zoti, askund nuk mund të gjendet ai vend ku dielli lind dy herë”, -thanë burrat e Gushajës, dhe iu nënshtruan këtij dënimi hyjnor. Por gratë vazhduan të kërkojnë dhe, kur një mëngjes, dolën në rrëzë të Majës së Zezë, vunë re se dielli që e kishin parë pak më parë, ishte zhdukur. Vrapuan më tutje dhe, sapo kapërcyen një rragam, panë diellin

që po lindte përsëri midis dy majave, mbi kurorat e aheve. “Ja ku është, - thirrën ato dhe nuk deshën më të prisnin natën për të parë hënën. - Ja, këtu mes dy maleve dielli lindka dy herë e këtu do të ngremë edhe ne shtëpitë tona.”

Të gjithë ata që vite e vite më vonë niseshin, me një barrë çaklash në shpinë, për të ndryshuar vendbanimin për ndonjë sëmundje, për varfëri apo për t’i ikur ndonjë gjakësi, duke pyetur andej-kënde, hasnin dikë që u thoshte: *nëse doni të shpëtoni, shkoni në fshatin ku dielli lind dy herë çdo ditë dhe hëna fshihet dy herë çdo natë*. Dhe kështu, Gorës iu shtuan, që nga dymbëdhjetë breza më parë e deri vonë, familje dhe fise të reja që banorët e parë i quanin *doshlanë*... Në fund të fundit, edhe ata vetë nuk kishin mbirë aty, por kishin ardhur qindra vjet më parë, të përndjekur nga kryqtarë e priftërinj, me shpata e gërshërë në dorë që t’i vrisnin, t’u prisnin krahët apo edhe më keq akoma, t’u prisnin gjuhën që ata kurrë të mos përsëritnin herezinë, se në qiell dhe në tokë ka dy zota: një Zot i së mirës dhe një Zot i së keqes. Kështu që ata i pranonin të ardhurit në fshat edhe pesë shekuj më vonë, pas stërgjyshërve të tyre bogomilë, u jepnin oxhak dhe pastaj hynin e dilnin dhe martoheshin me njëri-tjetrin brenda fshatit.

Në të shumtën e rasteve, të ardhurit nuk sillnin sherr as fitme, përkundrazi, iknin nga sherri, me shpresë

se do të gjenin paqe *aty ku dielli lind dy herë çdo ditë*. Të parët erdhën Shundët, pas një sherrpërgjakje bjeshkësh në krahinat e tyre, ku, për një gardh vathe a për një puçek uji e plloçë kripe për delet, ishin vrarë e ishin prerë me farë e me fis. Atëherë doli fjala se çdo bjeshkë ka terrin e vet. Shundi i parë erdhi vetë i nënti, por tetë të tjerët qenë të gjitha gra, e shoqja dhe shtatë vajza, ndërsa burrat e tjerë i kishin lënë kockat nëpër bjeshkë e shkropa. Ai solli me vete edhe një dash e një dele nga të cilat më vonë bëri tufën më të madhe në fshat, tufë që u rrit bashkë me shtatë vajzat e tij. Kur vajzat u bënë devojka, njerëzit e fshatit kuptuan se ato ishin më të bukurat e dheut, apo më të bukurat që sytë e tyre kishin parë. Shumë shpejt djemtë zunë të këndonin një këngë që edhe sot, pas qindra vjetësh, i ka lënë varur, si në lule qershie, dy vargje të saj:

*Zajde sënçe megju dve pllanine,
A ja legna megju dve vllahine.*

*Shkoi dielli mes dy bjeshkash,
Unë rashë mes dy vllaheshkash.*

~ ~ ~